

Kovács Ida

AZ UTOLSÓ PILLANAT LENYOMATA: A HALOTTI MASZK

„Kerülgettem s megszerettem egy halotti maszkot. Közben azonban évek múltak el. Évek s az ostrom.

Pátzay elkészítette Babits maszkját a halottas ágyon. Írók, tisztelők, barátok, tanítványok osztoztak a huszonöt-harminc másolaton. Én is szereztem egyet s kiakasztottam. Két napig függött a szegen. A szegről egy polcra került, onnan lejjebb egy másikra. Évekig tologattam, dugdostam, könyvek mögé, ablak alá. Irtóztam tőle. Kezem ügyében voltak a könyvei, a maszkkal azonban úgy tettem, mintha elveszett volna. [...] Néhány napja elmentem ablakom alatt. Orosz tiszt lakóm szokott kikönyökölni rajta estefelé. Aznap hófehér, csontos férfiarcot láttam odafenn. Ember vagy kísértet ilyen halovány? Csak nyakig látszott, mintha az ablak mögött guggolna. Babits maszkja volt, a kihajtott ablakot támogatták vele. [...] Folmentem a tisztéhez, s elkértem. Itt van a kezemben. [...] Azelőtt is szelíd volt ez a maszk, csak én nem láttam a hazug, árnyéktalan fényben. Szépen megvárta, amíg átcsiszolta szememet a halál. Ráért várni lassú vándorútján a könyveim mögött. Mihálynak eddig én csak az élő embert tudtam szólítani. »Mihály« – szólítom először a maszkot, alig hallhatóan. Holnap már hangosabban mondom. Tudok mindent, Mihály.”

(Cs. Szabó László)¹

Ha nem láttunk még halotti maszkot, akkor is értjük, miért használják metaforaként írók, költők egy-egy művükben ezt a komor és ünnepélyes szóösszetételt. Tisztelgés és kegyelet az embernek, emlékezés és emlék állítása a szellemnek. HALOTTI MASZK – csak ennyit ír Kosztolányi Dezső Tóth Árpád halálakor a *Nyugat*-ban megjelentetett gyászverse fölé. Első sorai:

„Ahogyan a szobrász
önti a gipszet
a halhatatlan
arcra, azonkép
öntjük mi céhesek-
művesek szavunknak
anyagát és várunk,
várunk, míg a kintől
kővé nem dermed.”²

A költő képe szinte kényszeríti az olvasót, hogy vésse emlékezetébe a halott arcot, őrizze a vesztesség felett támadt fájdalját. Schöpflin Aladár 1937-ben megjelentetett magyar irodalomtörténetében külön fejezettel – címe: HALOTTI MASZKOK – adózik elhunyt kortársainak: „Az alábbiakban néhány éremszerű arcképet kívánok adni az új nem-

zedék azon tagjairól, kiknek írói törekvéseiben legjobban tükröződik az új írói forradalom szelleme. Kezdem azokon, akiknek a pályája már be van fejezve, a halottakon” – írja Schöpflin.³ Míg Kosztolányinál pozitív, Schöpflinnél pedig általános metaforaként jelenik meg a „halotti maszk”, Horváth Mártonnál BABITS HALOTTI MASZKJA című újságcikkében (mely reakció Cs. Szabó László A MASZK című írására) negatív metaforává terebélyesedik: egy a szerző által elutasított szemlélet, világlátás emblémájává lesz, eszközzé a kötelező ideológia szolgálatában. Idézzük: „Kínálják magukat a nyugati polgári demokrácia művészetének veteránjai és a »középen« az egész felett ott lebeg Babits halotti maszkja. [...] A poharak összekoccantak, de helyükön maradtak. »Az ostromban kissé megsérült, de azért ép Babits halotti maszkja« – írja Cs. Szabó László. – A félféudalista-fasiszta magyar reakció gyökereit elvágtuk a földreformmal, de a virágait nem érték a fejszecsapások.”⁴

Egy valóságos halotti maszk közvetlen látványa kíváncsiságot, esetleg viszolygást vagy megrendülést ébreszt valamennyiünkben. A halotti maszk a relikviák relikviája. Abszolút hű képmás. Egy élő arc utolsó utáni pillanatának lenyomata: mutatja vonásait, ráncait, sebhelyeit, esetenként szőrszálakat, hajszálakat is őriz.

Folyékony gipszszel veszik le az arcról, melyet előzőleg olajjal vagy zsiradékkal kennek be. Finom papírral lefedik a homlokba hulló haját, illetve a bajuszt vagy szakállt. Az anyagot több rétegben, óvatosan, csurgatva hordják fel, s megvárják, hogy teljesen megszilárduljon. Ez kb. húsz percet vesz igénybe. A gipszet több, de leggyakrabban két darabban törik le az arcról az előzőleg az arcélre fektetett fonál mentén. Az így nyert forma alapján csupán egy pozitív kópiát önthetnek, de tovább másolhatják a már kész maszkot darabformázással. Az elkészült halotti arcmás kegyelet tárgyává lesz, s ha nevezetes személyiséget ábrázol, és látványa nem taszító, kultuszszoborral válhat: megtekinthetjük emlékszobákban, alkalmi kiállításokon vagy szobánk falán helyezzük el. A halotti maszk esetenként képzőművészeti alkotások előképe, ihletője is lehet (gondoljunk a már-már emblematikus Ady-maszkra).

A halotti maszkok készítésének eredete, majd kultusza egyszerre vet fel kultúrtörténeti, régészeti, művészettörténeti s irodalomtörténeti kérdéseket. Visszavezet bennünket letűnt korok halotti, temetkezési kultúrájához, valamint az arckép-, a képmás-készítés kezdetéhez. Az elhunytak földi maradványait már a természeti népek is kialakult szokásrendszer alapján különítették el az élőkétől, tisztelettel vették körül, felkészítették a túlvilági útra. Kunt Ernő írja, hogy az ötvenezer évvel ezelőtti, középső kőkorszaki moustier-i kultúrához tartozó francia sírokban kőeszközöket, állatcsontokat, piros és fekete festéknyomokat találtak. A sírgödöröket, amelyekben a csontvázak egy része embrionális pózban fekszik, túlnyomórészt bőrökkel boríthatták. A leletek, amelyeket Kunt „a halálhoz fűződő ritualizált viszony” legkorábbi bizonyítékaként említ, arra is engednek következtetni, hogy az emberek gondolkodásában már a kőkorszakban megjelenhetett a túlvilági lét képzete. Az új-guineai pápuáknál a kettős temetkezés volt szokásban, a test megkapta a rituális végtisztességet, de az igazi szertartás csak később következhetett: a koponyát feldíszítve, kifestve elhelyezték az ún. férfiak házában vagy ősök házában.⁵ Zolnay Vilmos az ősök koponyáinak kultikus őrzése kapcsán írja: „A koponyát azonosították az atyával. Az öreg ereje, hatalma, bölcsessége, nemzőképessége, minden, amit életében megtestesített, legfőképpen pedig örökkévalósága, benne élt tovább. Az atyát megillető tisztelettel vették tehát körül és helyezték el. Az ember első műalkotása ez a koponya volt. Kétségtelenül drámai mű.”⁶ Több kultúrában is szokás volt halottak arcát vörösrre festeni, kezdetben talán vérrel, később vörös festékekkel. Jerikói ásatások során

pedig i. e. kb. 6000-ból való, sárral fejjé, arccá kiegészített koponyákat találtak, melyeken a szem helyére vízszintesen fektetett apró kagylót helyeztek el.⁷ Az óegyiptomiak kiterjedt halotti kultuszában jelenik meg legszemléletesebben az elhaltak porhüvelyének megőrzésére irányuló erőfeszítés, melyet a túlvilágba vetett hit motivál. Fáraóik testét bebalzsamozzák, vékony textilcsikkokkal körülpólyázzák, s díszes szarkofágokban helyezik el. (Ezt az ún. „embermegőrző” szándékot vitte tovább s a maga képerére formálva alkalmazza még ma is az európai civilizáció, amikor bebalzsamozza egy-egy nagyság testét.) A halott előkelők arcának ábrázolása az egyiptomi szarkofágokon és az aranyozott, festett maszkokon igen gyakori, de az arc minden esetben stilizált, általánosított, gyakran a társadalomban betöltött pozíciónak szóló, mintegy annak jegeit emblematikusan összefoglaló. Maszkot azért borítanak az elhunyt arcára, hogy lelkét visszairányítsák végső nyugvóhelyére, megóva őt a gonosz lelkektől. Az egyiptomi maszkok legnevezetesebb példánya Tutanhamon fáraó aranymaszkja i. e. kb. 1350-ből. Sziámi és kambodzsai királyok arcán, valamint inka múmiákon is maradtak fenn aranymaszkok. Az Andokban és Peru területén pedig különös fémmaszkokat találtak, mozgatható arcrészekkel, pl. fülekkel. Természetesen az egyes ember arcvonásainak megjelenítésével ezek is adósak maradtak. Az ókori sírokból feltárt, nevezetessé vált domborított (arany, ezüst) lemezmaszkok tulajdonképpen álarcok, s inkább állnak rokonságban a rituálék, ünnepek tartozékaként használatos elidegenítő, elleplező maszkokkal, szobrokkal és bálványokkal, mintsem a megformált archú öntvényekkel.

A halotti, temetési maszkok eredetét inkább a római imágóknál kell keresnünk. A német Pauly lexikon⁸ „*imagines maiorum*” (ősök képei) címszavánál olvashatjuk, hogy az ókori Rómában régi patríciusszokás szerint az előkelő halottnak hét napon át kellett kiterítve feküdni, hogy rokonsága elbúcsúzhasson tőle. A tetem ennyi idő alatt már bomlásnak indul, ezért gipszlenyomatot vettek róla, s ezt megszilárdított viaszba öntötték, majd utólag kiszínezték. Bábut készítettek, s erre ráerősítve az élethű arcmaszkot, kicserélhették, „*kiválthatták*” a holttestet. A szertartás után a viaszmaszkot megőrizték, így hosszú évek alatt összegyűlt az ősök arcképcsarnoka. A maszkok az átriumban kis fülkékben függtek, majd a következő családtag elhunytakor ismét szerephez jutottak. Minél több viaszmaszk jelent meg egy patrícius temetésén (rendszerint a szolgák tartották arcuk elé, s ők vonultak a gyászmenetben a koporsó előtt), annál előkelőbbnek számított a familia. Az antik irodalomban több helyen is találunk utalásokat az imágókra, említi Plinius, Tacitus, Plutarkhosz, Seneca, Horatius. Idézzük Tacitust: „[Germanicus atyjának ravatala körül] *ott sorakoztak... a Claudiusok s Iuliusok ösképmásai... Ezzel szemben Germanicusnak... Hol maradtak az ősi szokások, a ravatalra kitett viasz képmás, az elhunyt erényére emlékeztető énekek és magasztalások...*”⁹ És másutt, ismét Tacitus: „*A philippi csata után a 64. évben bevégezte életét Iunia, Cato unokahúga... Marcus Brutus nővére is. [...] A hűsz leghíresebb család ösképmásait hordozták elől, a Manliusokat, Quinctiusokat s más, ugyanilyen előkelő neveket.*”¹⁰ A legtöbb információt az imágókkal kapcsolatosan ez ideig Plinius *NATURALIS HISTORIAE LIBRI* című harminchét kötetes munkája adja.¹¹ Ebből tudjuk, hogy elsőként Lysistratos Sicyonius vett mintát emberi arcra, végezte el a gipszöntést, majd ebből viaszpozitív készítését. Az ő nevéhez fűződik az agyagformázás, valamint a szoboröntés feltalálása is.¹² Valóban, a portrészobrászat kezdete ez. Alapvető szemléleti változás történik: a képzőművészek alkotásain megjelenik az egyén, az egyes ember arca. Ami magának a maszknak további sorsát illeti, arra vonatkozólag idézzük André Chastel szavait: „*A maszk első alkalmazása fokozatosan elkorcsosul és kihal, egyébként helytől és időtől függően változó mértékben, de új alkalmat lel a*

feltámadásra egy olyan tevékenység keretében, mely félúton van élet és művészet között: a színjátszásban, ahol jelmez és maszk páratlan diadalt arat a commedia dell'artéval."¹³

Németországban a weimari Nationalmuseum ma olyan nagyságoknak – a XIV. és a XX. század között készült – élő-, illetve halotti maszkjait őrzi, mint Dante és Tasso (ezek Goethe tulajdonában voltak), valamint Lessing, Heine, Schiller, Beethoven, Goethe, Liszt, Wagner, Nietzsche stb., de van kópiájuk Mickiewicz és Puskin halotti maszkjáról is. A maszkok készítésének gyakorlata feltehetően itáliai mintára, olasz mesterek, illetve tanítványaik közvetítésével terjedt el Európa-szerte, így Németországban és hazánkban is.

Magyarországon a középkorban, a XVII. század felvirágzó halotti kultuszának részeként támad az az igény, hogy a megboldogultat – holtában – megörökítsék. Nagyméretű olajfestményeken, ún. ravatalképeken, valóságghűen, teljes életnagyságban, díszes ruhában jelenítik meg a legelőkelőbb nemeseket: nádorokat, bíborosokat, fejedelmeket. Garas Klára kutatásai szerint az első hazai ravatalképre vonatkozó adat 1594-ből, míg a legkésőbbi a XVII. század végéről származik.¹⁴ Maszkkészítésről és portrészobrászatról azonban Magyarországon tudomásunk szerint a XIX. század elejéig egyáltalán nem beszélhetünk.

Szimbolikusan is tekinthetnénk, de nem véletlen, hogy a legkorábbi általunk ismert és fennmaradt – bár mind ez idáig datálatlan – maszk az antikok bűvöletében élő Kazinczy Ferencé.¹⁵ Ő az első olyan írónk, aki komoly jelentőséget tulajdonít a képzőművészet és irodalom kapcsolatának, hangsúlyt helyez ennek ápolására, valamint lelkesen javasolja író- és költőtársainak portréjuk elkészíttetését. A gondolatot feltehetően Goethétől vette át, aki szerint a művészet egyik legfontosabb feladata, hogy örökítse meg a szépség és hatalom képviselőit. Bizonyára mindketten egyetértettek Winckelmann-nal, aki a régiek utánzásában látta a naggyá válás, az utánzóhatatlanság zálogát.¹⁶ Kazinczy 1817-ben Gyulai Károlynak írott levelében megemlíti, hogy eddig már huszonkétyszer festették le, majd másutt kijelenti, hogy az ő törvénye így hangzik: mindenki festesse le magát.¹⁷ Meglepő, hogy a XIX. század elején milyen divatban volt egyik arcképnek a másíkról való másoltatása, illetve ennek átvitele metszetre, s ugyanilyen divat a képek (sokszor nagyméretű olajfestmények) egymásnak, baráti ajándékképpen való küldözgetése. Kazinczy azon túl, hogy előszeretettel ajánlott festőket, metszőket, szobrászokat barátainak, maga is megpróbálkozott arcmások készítésével. A kor felkapott technikájával, az ún. árnyékrajzolattal készített (valljuk be, nem túl sikerült) profilképeket (árnyképeket), amelyekből ma huszonhatot ismerünk.¹⁸ A kiterjedt Kazinczy-levelezés tanúsága szerint az író két ízben még a síremléktervezés gondolata is foglalkoztatta.¹⁹ Valahányszor külföldön (néhányszor Bécsben, majd Erdélyben) járt, nem mulasztotta el a városok művészeti emlékeinek, sőt művészműterméinek megtekintését s ezekről részletes, kritikus beszámoló írását. Sajnos hosszabb terjedelmet a maszkkészítés leírásának sehol sem szentelt.

Az első adat, amely felületes olvasásra élőmaszk vétetését sejtetheti, egy Kazinczy által 1789-ben Aranka Györgynek írott levélből való: „*Termetem (ne nevéss ezen) alatszony, szímem barnás-fejér, physiognomiámat mutatni fogja egy rövid nap alatt béküldendő gipsz képem, mellyet Leonard Posch nevű Bétsi Künstler készített, és amelly hozzáam tökéletesen hasonlít, kivévn azt, hogy Római öltözetem és lobogó hajam azt nagyon el-idealizálja.*”²⁰ Nem is kétséges, hogy az idealizálás Kazinczy kifejezett kérésére történt.²¹ Mégsem valószínű, hogy Posch maszkot készített volna az író arcáról, s a pozitívra rámintázta volna a kért rekvizitumokat, bár teljesen ki sem zárhatjuk. (Például Izsó Miklós az általa 1863-ban

készített Lisznyay Kálmán halotti maszkra utólag haját és bajuszt formázott.) Az elkészült portré inkább a korban akkor igen divatos „viaszdomborítás” lehetett: Posch ugyanis elsősorban „viaszmodellőr”-ként hirdette magát. Csatkai Endrénél és az alább majd más vonatkozásban említett Becskeházi Becske Bálintnál is találunk utalást arra, hogy Ferenczy István Kazinczyról 1827-ben megkezdett szobrához tanulmányként felhasználta Posch 1789-es öntvényét. A munka tehát – amely ma már nem fellelhető – minden bizonnyal elég valóságghűre sikerülhetett. A fennmaradt Kazinczy-maszk körül is van némi bizonytalanság. A műtárgy két megőrzött példányának egyike 1984-ben, vétel útján került a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tárába. A hibátlan technikával utólag bronzszínűre patinázott és mívesen kidolgozott öntvény az író arcát viszonylag szűk kivágásban, a füleket kihagyva ábrázolja. Az eladó (Sámuel Józsefné) szóbeli közlése alapján a maszk az élő Kazinczyról készült ismeretlen időpontban. Az első utalás, amely támpontot adott a maszk datálásához, a következő: 1909-ben jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában Becskeházi Becske Bálint katalógusa, a széphalmi Kazinczy-mauzóleum ereklyéinek jegyzéke. Ebben a kiállított műtárgyak között nem szerepel ugyan Kazinczy-maszk, de a Ferenczy István Kazinczy-szobrát említő tétel jegyzetében találunk egy fontos utalást. Mielőtt idéznénk, megjegyezzük, hogy Ferenczy szobrának egyik példánya, bár hosszú évekig dolgozott rajta, Kazinczy életében nem készült el teljesen, s a szobrász 1854-ben bekövetkezett halála után Marschalkó János fejezte be 1859-ben. Ez került 1882-ben a széphalmi mauzóleum birtokába, s ezt említi az alábbi idézetben Becskeházi Bálint: „...*Szepesi születésű deák művészünk Marschalkó János lón megbízva, ki azon gipszlenyomat segítségével, melyet Kazinczy 1816. évben Kolozsváron vétetett magáról, s így körvonalakra és arányokra nézve biztos támaszpontokat nyújtott, azt Kazinczy ismerősei közös vallomásaik szerint szerencsésen fejezte be.*”

Ismeretes, hogy Kazinczy 1816-os erdélyi útja során valóban megfordult Kolozsváron is, első ízben június végén, majd pedig augusztus utolsó napjaiban. Számtalan levélben számol be barátainak élményeiről, s óhatatlan, hogy többször is megemlíti egy-egy különleges eseményt, találkozást. Az alábbi – számunkra perdöntő – látogatásról, illetve annak tervéről mindössze egy kurta sort találhatunk a bőséges levelezésanyagban. 1816. augusztus 26-án írja Kazinczy Kolozsvárról gróf Gyulay Lajosnak s Karolinának: „...*Schmelzerhez ma 5 órakor megyek leöntetni fejemet. Már megkértem rá...*”²² Kétséget kizáróan maszkot, mégpedig sikerült maszkot öntöttek az író arcáról. Nem tudhatjuk, mi okból nem részletezi az egyébként sokszor lényegtelen dolgokat is bő lére eresztő Kazinczy ezt az eseményt. Később, az ERDÉLYI LEVELEK-ben Kolozsvár szobrászai között megemlíti ugyan Schmelzert is, de nem tér ki arra, hogy a művész maszkokat is készít, s hogy róla is vett volna: „*Schmelzer szobrokat ügyesen farag, s még ügyesebben fogna, ha tőle nemcsak szobrok, hanem szép szobrok is kívántatnának.*”²³ Bíró József ERDÉLYI MŰVÉSZETE című kötetében olvashatjuk: „*Bécsből hozta magával Schmelzert Bethlen Lajos [ti. Kolozsvárra] 1816-ban, s vele készítteti a kerlési kastély és park szobrait, dolgozott Fenesen Jósika Miklósnak s Kazinczyt mintázta Kolozsvárt.*”²⁴ Bíró az ERDÉLYI KASTÉLYOK-ban az előbbtől némileg eltérően ezt mondja: „*Schmelzert mindenestre felkapták ekkor Kolozsvárt, hol fehér holló volt az idevalósi mester: Kazinczy is vele készíttetett magának gipszlenyomatot, amittől nem volt elragadtatva; egyébként apró nipppek készítéséből élt, s ezeket egy »galanterie-árus« hozta forgalomba.*” (Bíró József a Schmelzerre vonatkozó információinak jó részét Döbrentei Gábor 1816. november 17-én Kazinczynak írott leveléből vette.)²⁵ Csatkai Endre Schmelzer kapcsán új változatot említ: „*Kazinczyról 1816-ban készített*

*domborműve elveszett.*²⁶ Az adatok tehát némileg ellentmondanak egymásnak, de úgy érezzük, a fennmaradt maszk birtokában figyelmen kívül hagyhatjuk őket. Van egy másik adalékunk is, amely megerősíti az 1816-os maszkvételezés tényét. A Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvében, az 1878. 58.9. leltári tétel alatt a következő beírás szerepel: Kazinczy maszk, gipsz, Kazinczy hullájáról (!) felvéve, belsejébe belekarcolva: „K. F. 1816. Kolozsvárott.” – A maszkot tizenegy más Kazinczy-relikviával együtt²⁷ a múzeum 1878-ban ajándékba kapta Kraynik Imréné szül. Kazinczy Eugéniától, Kazinczy Ferenc ama leányától, aki elkísérte apját erdélyi útjára, s nem lehetetlen, hogy vele volt akkor is, amikor a maszkot vették. Az 1958-ban végzett múzeumi revízió során a tizenkét leltári tételből csupán egy, az ezüsterleg volt meg, a többi tárgy, így a maszk is, a Lapidáriumban 1945-ben kiűtött tűz martalékává vált. Megmaradt azonban két darab kifogástalan minőségű üvegnegatív, amely plasztikusan mutatja a gipsznyomatot. A fent említett bekarcolás, miszerint Kazinczy „hullájáról” vették volna a maszkot, inkább utal arra, hogy nem tudták pontosan kifejezni a művelet nevét, mintsem arra, hogy bárki is azt hitte volna, hogy az író 1816-ban meghalt. Kazinczyról egyébként minden valószínűség szerint nem készült halotti maszk. Az író a nagy kolerajárványnak esett áldozatul 1831 augusztusában. Emőd László írja KAZINCZY ESTÉJE című cikkében: „A temetés a rendkívüli körülményekhez képest a lehető legegyszerűbb volt. Ügyszólván ijesztő magánosságban folyt le. A fekete rém távol tartotta a közönséget a nagy ember koporsójától. Kálniczky János akkori kovácsvágási református lelkész végezte az egyházi szertartást. Vele együtt az otthonlévő családtagokat is számítva összesen heten álltak körül a kertben megásott sírt.”²⁸ 1941-ben mégis Kazinczy halotti maszkról olvashatunk a *Fiatalok* című újság hasábjain Baráth Ferenc tollából, aki cikket közöl a széphalmi mauzóleum kiállításáról: „És odébb más szekrények emlékeztetik a látogatót. Hamvveder, melybe az üldözött Kazinczy egyes elégetett leveleinek hamvát tette, halotti maszkja, aztán a poharai, amelyekből a börtönben ivott.”²⁹ – A szerző nyilván az élőmaszk egy kópiáját láthatta az 1909 óta már bizonyosan felújított kiállításon. Összehasonlítva a Nemzeti Múzeum fényképén látható maszkot a Petőfi Múzeuméval, illetve a széphalmival, megállapíthatjuk, hogy teljesen egyformák, azaz ugyanarról a negatívról készülhettek vagy másolták őket.

Kisfaludy Károly az első magyar író, akiről bizonyosan tudjuk, hogy elkészítették halotti maszkját. A gipsz sajnos nem maradt fenn, de az öntetés tényét több dokumentum is alátámasztja. Toldy Ferenc 1830. november 26-án levélben értesíti Kazinczyt Kisfaludy Károly haláláról, ebben olvashatjuk: „Képe nem maradt. Volt tehát gondom reá, hogy a festő még is valami alappal bírjon, s levéttetem arcát gipszben. De ah! mely holt, mely hideg kép ez! Peschky ismerte őt, s reményem, a kép nem lesz hasonlatlan hozzá. Én Károlyunkat Bécsben fogom metszteni, itt pedig büszktjét fogja Ferenczy elkészíteni.”³⁰ Kazinczy pedig Kisfaludy Sándornak írott levelében november 30-án már szóba is hozza az ábrázolásokat: „Melly kár hogy képét nem hagyá! De barátjai arról gondoskodtak. Az csak árnyéka lesz árnyékának, de a legkésőbb maradék tiszteletének még így is kedves tárgya.”³¹ Toldy Ferenc Kisfaludy Károly életéről szóló munkájában (1832) ismét megemlékezik nagyra tartott pályatársa megörökítéséről: „Önmagát ő igen ifju korában festé le; emvűit tudok, nem azt is, hol legyen a kép? Ő szerénységében el nem hitethetné magával, hogy a községnek egykor kedves dolog leszen vonásait hű képen bírní, és soha sem ũlt. E sorok írója a kárt kipótolni akarván, legott barátja halála után képét gipszben véteté le a holttetemről; s a festő, ki őt épsége korában jól ismerte, visszaállítá az elváltozott, eltűnt vonásokat olly szerencsével, hogy a melly kép munkái kiadását ékesíti, hozzá jól hasonlít, azonban az nem a duzzadozó épségű Kisfaludy többé; a művész letörlé arczairól az élet teljét, s szemében a szertelen tüzet azon kémlelő tekintettel vállá fel,

*melly a tűnődőnek, utolsó életszakaszában sajátja volt.*³² Vélhetően Toldynak köszönhetjük a jól ismert – KISFALUDY KÁROLY A HALOTTAS ÁGYON – metszet elkészíttetését is. Toldy elismeréssel adózott Kisfaludy Károly festői tehetsége előtt is. Irodalmi beszédeiben olvashatjuk: „*Ő t.i. képművész is volt, merész, ügyes ecsetű, és lelkes: egyszersmind gyűjtője, tanult értője a művészet mesterműveinek; amit elhallgaték vala, ha azt csak ön gyönyörűségére akarta volna üzni. De ő e mezőre is kívánta fordítani honfiaink tehetségeit s élte utolsó évében elevenen foglalatoskodott azon szándékkal: egy a képművészeteket tárgyazó honi intézetet alkotni. Elhunyt vele, s talán sok időre, ennek is támadása.*”³³

Időrendben a következő halotti maszk, amelyről tudomásunk van, Deák Ferencé. Deák temetése 1876-ban valóságos apoteózis volt, testét bebalzsamozták, ravatalánál maga Erzsébet királyné térdelt fekete gyászruhában. A nemzet lassan megtanulta méltón eltemetni nagyjait, egyben alkalmat találva arra is, hogy erősítse nemzeti identitását. A Deákét megelőző Vörösmarty-, Széchenyi-, Teleki-, illetve Batthyány-újratemetés a gyászpompa vonatkozásában – utólag – csupán szárnypróbálgatásnak tűnhetett. Deák Ferenc halotti maszkja 1949-ben még megtalálható volt az Országgyűlési Múzeum gyűjteményében, 156. sorszám alatt, 29 696 nyilvántartási jelzettel. 1949 szeptemberében A Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozata alapján megszüntették az Országgyűlési Múzeumot, és teljes anyagát a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésére bízták. A Nemzeti Múzeum bizonyos műtárgyakat átadott a ceglédi Kossuth Múzeumnak, a főváros Történeti Múzeumának és a Munkásmozgalmi Intézetnek. Átadási jegyzékeik ma is megvannak. Egyes tárgyak átkerültek a Magyar Nemzeti Galériába és a Szépművészeti Múzeumba is. Sajnos ezeknek a lajstroma elveszett, esetleg el sem készült.³⁴ A Deák-relikviák, köztük a maszkkal, az ún. Deák-szoba részeként 1949. november 11-i átadással-átvétellel beolvadtak a Fővárosi Történeti Múzeum gyűjteményébe. Az anyagban szerepelt többek között monogramos fekete gyászszalag, Deák ravatali fejpárnája és Deák halála előtt írt végrendelete. Deák Ferenc halotti maszkja ma sem a Budapesti Történeti Múzeum, sem más múzeum gyűjteményében nem lelhető már fel.

A század végéhez közeledve egyre gyakoribbá vált a halotti maszkok készíttetése. Torinóban 1894. március 20-án elhunyt Kossuth Lajos. Testét, akárcsak Deákét, bebalzsamozták, és elkészítették halotti maszkját. A ravatalra sötét ruhában, teljes alakját kiemelve, felsőtestét felpolcolva, virágtenger közepére fektették. A korszak legnépszerűbb képes hetilapja, a *Vasárnapi Újság* hatalmas oldalakon, teljes részletességgel számolt be Kossuth életének utolsó perceiről és a friss gyász óráiról. „*A turini városházára kitétték a gyászlobogót is. Crispi miniszterelnök táviratilag intézkedett, hogy a nagy halott háboríthatatlanul ott maradjon lakásán, míg hazája a temetés iránt intézkedik. [...] A nagy halott március 21-én még az egyszerű vaságyon pihent, fekete ruhába öltöztetve. Arcán nem látszik a kínos betegség, fehérré vált, mintha márvány volna. [...] Virág, koszorú mindenfelé... A család tagjait csak nehezen lehetett rávenni, hogy hagyják el a halottat, s pihenjenek. Olasz szobrászok gipszöntvényvel halotti maszkot vettek Kossuth arcáról. Egy turini fényképész lefényképezte a halottas ágyat. Festők, rajzolóok vázlatokat készítettek.*”³⁵ A halotti maszkból több példány is fennmaradt. Különös, hogy az Országgyűlési Múzeum átadási-átvételi jegyzőkönyvein és a ceglédi Kossuth Múzeumnak átadott leltárban sem szerepel Kossuth-maszk, holott a részben torinói bútorok, használati tárgyak, metszetek, ruhaneműk között regisztrálják Linek Lajos KOSSUTH A HALOTTAS ÁGYON című olajfestményét, valamint több csomag temetési koszorúszalagot, illetve Kossuth halotti leplét. A leplet feltűntetik ugyanebben az időpontban az elveszett ereklyetárgyak listáján is. Jelenleg a Ma-

gyar Nemzeti Galéria Szoborosztálya egy, a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztályának gyűjteménye pedig két Kossuth halotti maszkot regisztrál (ebből az egyik példány a monoki, a másik a ceglédi kiállítás állandó darabja). – Érdekességként jegyzem meg, hogy a Galériában található Kossuth-maszk provenienciájaként az Országgyűlési Múzeum van feltüntetve. A maszkot vevő szobrászok nevét a *Vasárnapi Újság* cikke nem említi, erre a Magyar Nemzeti Múzeum nyilvántartásából derült fény. Az egyik múzeumi példány kartonján szerepel, hogy a maszk egy Operti nevű olasz álampolgár ajándéka, s az ő információi szerint a kérdéses két szobrász Kossuth halottas ágyánál G. Giovanni és G. Olivero volt.

Jókai Mór halotti maszkja 1904 májusában, az író halála utáni napokban már az újságban is megjelenik: az egyik hasábon fényképfelvétel a halottas ágyról, a másikon felvétel a maszkról, amelyen jól látszik, hogy az író fejét ravatali párnájával együtt vetették le. Az öntést Róna József szobrászművész végezte el.³⁶ (A maszknak ma két példánya is fellelhető, mindkettő a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokában van.) Jókai megkapta a nemzet legnagyobbjainak kijáró végtisztességet. S hogy ez a korban mi mindent jelenthetett, azt megtudhatjuk Lakner Judit HALÁL A SZÁZADFORDULÓN című munkájának frappáns összefoglalásából: „A híres emberek haldoklása, halála, temetése sokszor napokig megtöltötte az ilyenkor gyászkerettel megjelenő lapokat, minden egyebet háttérbe szorítva. A híradás a haldoklással kezdődött és a rekviemmel ért véget. A címoldalon alkalmi költemény, nekrológ vagy egész oldalas portré volt az első napokban, később a halott a halottas ágyon, felkötött állal, paplanon összekulcsolt kézzel, a halotti maszk, majd valamely, a halottra, a halálra vonatkozó elvontabb kép jelenik meg. A belső oldalakon következnek a méltatások, az életrajzok, versek, részletek az életműből, orvosi beszámolók a haldoklás állomásairól, a látogatások, a ravatalozás, a gyászoló család, a részvétnyilvánítás, a koszorúk, a gyászoló utcák leírása, képekkel illusztrálva. Semmi nem kerülte el az újságírók figyelmét. [...] Nemcsak a híradás terjedelme ejti ámulatba az embert, de az az élveteg precizitás is, amellyel az újságok a témát kezelik... A halál tárgykörében az újságok leggyakrabban használt jelzői: impozáns, nagyszabású, grandiózus, mélység, fényes, ragyogó, csillogó, világraszóló. A halál a népszerűség csúcsa. Ha életében nem is mindig, halálában biztosan megkoronázza nagyjait a nemzet.”³⁷

1910. május 28-án meghalt Mikszáth Kálmán. Diszes ravatalát az Akadémia aulájában állították fel, a képes lapok fényképeket közöltek a kiterített halottról, majd a pompás temetésről.³⁸ Az író maszkját Stróbl Alajos, a kor egyik legnépszerűbb művésze készítette el. (Egy-egy példánya ma is a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található.)

Rendhagyónak számít az a maszk-szobor, amely Kaffka Margitról maradt fenn a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményében. A finom arclenyomatra utólag tömött haját és tágra nyitott szemét mintázták. Jól látható egy hosszanti repedés (törés?) nyoma is, amely végighúzódik a homloktól az állig. A gipsz Rolla Margit íróhoz hagyatékából került a múzeumba, s nem tulajdonítva neki különösebb jelentőséget, halotti maszkként tartották nyilván. A készítő neve bizonyos volt: Sassy Szabó Attila festőművész. Kaffka Margit 1905 és 1910 között bensőséges viszonyban volt a művészzel, de kapcsolatuk még jóval Kaffka második házasságkötéséig megelőzően megszakadt. Amikor az író és kislánya 1918 novemberében fertőző spanyolnáthával kórházba került, s ott mindketten meghaltak, ágyuknál ott virrasztott a férj: Bauer Ervin. Dr. Jaulus Borbála, aki Kaffka Margit egyik kórházi kezelőorvosa volt, személyesen jegyezte le a haldokló végakarátát, s mellette volt a halál pillanatában is. A doktornő 1949-ben a *Válasz* hasábjain közreadta emlékeit,³⁹ jegyzeteiben természetesen nem

esik szó halotti maszkról. A maszk-szobrot Sassy Szabó Attila feltehetően még kapcsolatuk idején, 1905 és 1910 között készíthette Kaffka Margitról.

Bár a maszkvétel kétségtelenül nem elsőrangú szobrászi feladat, mégis a legnevezebbeket hívják művészek, koszorús írók-költők, politikusok halottas ágyához, s ők ezt a legkritikább esetben utasítják vissza. Egy Jókai, Mikszáth, Ady, Móricz neve mellé egy Róna, Stróbl, Csorba, Medgyessy illik, így érzi a szobrász és az írók gyászolók tábora egyaránt. Ady Endre halotti maszkjának elkészítésével kapcsolatosan például egyszerre több jeles művésznünk neve is felvetődik, s végül az a különös helyzet áll elő, hogy az öntvény vételét valamennyien maguknak tulajdonítják. A legkézenfekvőbb névnek Csorba Gézáé tetszett. Kétségtelen azonban, hogy a halottas ágy mellett megjelent Ferenczy Béni, Vedres Márk, Beck Ö. Fülöp és Hatvany Lajosné Winsloe Christa szobrásznő is. Az 1977-ben napvilágot látott Ady-tanulmánykötetben W. Somogyi Ágnes (dolgozatának címe: KÉPZŐMŰVÉSZEK ADY HALOTTAS ÁGYÁNÁL)⁴⁰ teljes részletességgel megkísérli rekonstruálni az Ady teteménél 1919. január 27-én lezajlott eseményeket. Sorra veszi és bemutatja a szanatóriumi ágynál megfordult művészeket és prominens látogatókat, valamint feldolgozza az érintett nappal kapcsolatos sajtóközléseket és utólagos vallomásokot is. Felkutatja és reprodukcióban közli az Adyt betegen és halálában ábrázoló grafikákat, érmekeket, szobrokat s a későbbi síremlékhez készült különféle terveket. Végül a társintézményekben és a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hat Ady-maszk alapján arra a következtetésre jut, hogy az Ady Endre arcáról fennmaradt halotti maszk negatívját minden valószínűség szerint Vedres Márk szobrászművész készítette. Megállapítja, hogy Ferenczy Béni a költő halottas ágyánál mintázott egy maszkra emlékeztető arcszobrot, Csorba csupán rajzolt, Winsloe Christa szintén, s bár Beck Ö. Fülöp vett öntvényt, az vagy eltörött, vagy ma is lappang. Somogyi Ágnes konklúziójával, tekintetbe véve a felmutatott bizonyító erejű dokumentumokat, egyet kell értenünk.

Megrendítő sorokat olvashatunk Gellért Oszkár KORTÁRSAIM című könyvének Kosztolányi Dezsőről írott fejezetében:

„Pátzay Pálnál, a szobrászművésznél jártunk 1941-ben Illyés Gyulával, hogy megnézzük azt a halotti maszkot, melyet Babitsról készített. Az egyik polcon, fejfelé hátrafordítva, észreveszünk egy gipszfigurát. Megkérdezzük Pátzaytól, az kinek a feje.

– Halotti maszk. De nem mutatom meg, mert megijednétek.

– Miért? Hiszen azt mondják, hogy a halál pillanatában kisimulnak az arcvonások, sokszor mintha mosoly ülne az ajk körül, hasonlatos a csecsemő mosolyához – felelem én.

Kérésünkre aztán mégis megmutatja. Kosztolányi halotti maszkja volt. De az a maszk élt! Óriási daganattal a félarcán vonaglott, jajongott, utolsó pillanatában is kegyelemért esengett a halálhoz.

Megdermedtünk a látványtól.”⁴¹

Különös, hogy Kosztolányi Dezső halotti maszkjával kapcsolatos adatot más íróbarát, kortárs, szemtanú nem jegyzett le. Nem találtunk iratanyagot, leveleket, sem újságcikket, sem fényképet. Kosztolányiné nem ejt szót róla férjéről írott könyvében, s Illyés a Pátzaynál tett látogatást sem említi 1941-es NAPLÓJEGYZETEI-ben. Pátzay Pálné kérdésünkre elmondta, emlékezete szerint a szobrász soha nem beszélt neki erről a maszkról. Kosztolányi kegyetlen daganatos betegségben halt meg. Utolsó kórházi fényképe alapján sejthető, mennyire megrázó lehetett az arcáról levett maszk látványa. Elképzelhető, hogy a család birtokába egyáltalán nem került öntvény, s Pátzay Pál egyedi példánya, amely 1941-ben még a Villám utcai tisztviselőtelepi műterem

polcán állt, elpusztult a szobrász összes többi munkájával együtt Budapest ostroma idején.⁴² Kosztolányiné házát 1944-ben érte bombatalálat, ha lett volna is kópia, bizonyára odaveszett a romok alatt.

Pátzay Pál Babits-maszkjából, ahogyan azt a mottóban is idézzük, húsz-harminc példány is készült. Pátzay Babitsra, Babits arcára emlékezve – talán szemérmességből – mégsem említi, hogy maszkot vett a költőről – szavai azonban nem tudják „elleplezni” a modelljét minden zsigerében ismerő érzékeny szobrászattitűdöt:

„Egészségesen és igen jól fejlett, szépformájú koponya-alkatában nem volt semmi túlzás, semmi torzulat. Erős csontokkal jellegzett, soványan párnázott arcformái messziről is értelmesen rajzolták meg a fejét. Nemesvágású jelentékeny orra, erőteljes álla, kifejezően türemkedő nagy füle, értelmesen nőtt szemcsontjai házából kitekintő szabályos rajzú szeme, vastag, nyírott bajusszal árnyékolta szája: mindez jól fejlett, egészséges érzékszervekre vallott. Azt sejtette, hogy jól lát, jól hall, jól szagol, izlel és jól gondolkodik... Arcformáinak régies egyszerűsége valami figyelmen kívül nem hagyható pátoszt sugárzott, a megismeréshez való hűség bátorságának erkölcsi pátoszát.

Bizonyára szokatlan, hogy egy költőnek nem szellemét és művét idézem. De akik ismertük és szerettük Babits Mihályt, az eleven embert, nem kevésbé kedves nekiünk szellemének porhüvelyével sem.”⁴³

Illyés Gyula Babits halála napján, 1941. augusztus 4-én, kevéssel a költőnél tett látogatása után ezt veti papírra: „...középkori barátokra hasonlított, ahogy csatában magasra emelik a keresztet, vagy hitvallókra, ahogy a máglyán felegyenesednek. De ugyanakkor meghatóan hasonlított gyermekkori arcképeire is.”⁴⁴

Óhatatlanul ki kell térnünk – ha szigorúan véve nem tartozik is témánkhoz – a maszk, illetve halotti maszk szerepére a kortárs magyar képzőművészetben. Már 1936-ban is láthatunk különös, szürrealizmusba hajló, mégis játékos gipsz maszkkompozíciót Illés Árpádtól, de igazán csak az 1960-as évektől, feltehetően az amerikai pop-art s elsősorban George Segal hatására kezdi itthon is néhány művész az öntvény technikáját tudatosan alkalmazni; mintegy a valóságos tárgyak lenyomatát s ennek mikéntjét beemelni a művészet szférájába. Schaár Erzsébet, Melocco Miklós, Jovánovics György és Pauer Gyula más-más módon és indítatással az arc, a test vagy akár tárgyak, idomok másolatát, lenyomatát különféle módokon dolgozzák vagy használják fel, rendszerekben helyezik el, külön világot teremtenek számukra, olykor méreteikkel manipulálnak. Az Ady-maszk konkrétan is megjelenik néhány művésznél: Swierkiewicz Róbert a hetvenes évek közepén fotósorozatban dolgozza fel a halotti maszkkal és Ady verseivel kapcsolatos élményét, Melocco Miklós 1968-tól kezdődően több Ady-portrét is készít, míg rájön: Ady egyedül autentikus arca a halotti maszk. 1977-es pécsi Ady-szobrának s az ugyanebben az évben a Petőfi Irodalmi Múzeumban felállított ADY-OLTÁR Ady-figurájának ezért ugyanazt az arcot adja: a halott Adyét.

Melocco ADY-EMLÉKMŰ-véhez és ADY-OLTÁR-ához s korábban Kondor Béláról készített maszk-szobrához többszörösére nagyította fel a halotti maszkot. Louise McCagg amerikai szobrásznő élőmaszkokat és halotti maszkokat kicsinyít. Ő nem gipszszel, hanem egy speciális algás vegyülettel és papírmasszával dolgozik. Kortárs magyar írókról készített élőmaszkokat az elmúlt két év során: Kukorelly Endréről, Garaczi Lászlóról, Baránszky Jób Lászlóról, Karig Sáráról és Petri Gyögyről, valamint formát vett Ady, Móricz, Fábry Zoltán, Babits Mihály, Szántó György és Kodály Zoltán halotti maszkjáról. A különféle méretűekre kicsinyített (három és tizenöt centiméter között)

és különféle színű, a homokkő textúrájára emlékeztető papírokból kiöntött arcok a speciális technika következtében nem arányosan zsugorodnak. Torzulásuk artisztikus, a művész által irányított. Eredményképpen különös arcképgalériát kapunk: élő és holt költők párbeszéde teremődik meg, az arcok időtlenné válnak, a halottak álarcot vesznek fel, az élők pedig halottá lesznek. Petri György alábbi kis hatsoros verse azokban a percekben született, amikor róla Louise McCagg az arcmásöntvényt készítette 1991-ben, május 12-én, Manhattanben:

„Nagyon jó volt halottnak
lenni. Ez volt a főpróba.
Élő az vagyok. Momentán.
De halottnak lenni. Az igen.
Az végérvényes.
Magyarán: tetszerek.”

Szóljon végezetül a maszkról, a „relikviák relikviájáról” annak készítője, a szobrász:
„A halál komoly dolog, és a halotti maszk is komoly. A halotti maszk, az ép, sértetlen halotti maszk, szobor.

Elkészítettem Kondor Béla halotti maszkját. A holttest azonos a halottal. Lépjen be a hullaházba bárki, félelmet és tiszteletet fog érezni, és láthatja kicsit később, hogy a hulla szörnyű módon azonos azzal, akit keres, a halottal. Húzza fel a szemhéját, ha meri, és a halott visszanéz rá, olyan, mintha feltámadt volna.

Változott persze, olyan, mintha nevetne, vagy aludna, vagy meghalt volna, de bármelyik pillanatban élhetne. De hát ugyanaz.

Elkészült a maszk. Annak, akinek a halott veszteség és szörnyűség, annak a számára szobor. Szobor, amelynek minden porcikája tragikusan, hisztérikusan fontos.

...A halotti maszk rövid életű, és kicsi a birodalma, mert a remekmű szintjén csak azoknak az embereknek fontos, akik ismerték és szerették a halottat. Ha már ezek sem élnek, akkor a maszk nem szobor többé, csak expresszív tárgy, és bevonul az esztétizáló »szobrok« közé, szóval olyan lesz, mint általában a szobrok.

A halotti maszk csak rövid ideig igazi szobor. Számomra örökre az lesz a Kondor maszkja. Amíg élek. Logikus. [...] Szobrászat ez is, hozzátartozik egy életformához, ezért készítettem el Kondor Béla halotti maszkját. Halálhíre miatt, tehetetlenségből.” (Melocco Miklós)⁴⁵

(Munkámhoz nyújtott szíves segítségükért, értékes adatokért, dokumentumokért ezúton szeretnék köszönetet mondani Dávidházi Péternek, Haak-Macht Ilonának, Haider Editnek, Kalla Gábornak, Kelevéz Ágnesnek, Melocco Miklósnak, Réz Pálnak, Rózsa Györgynek és Szűcs Györgynek.)

Jegyzetek

Magyarországi közgyűjteményekben (huszonöt fővárosi, illetve vidéki múzeumban) jelenleg hetvenhét neves személyiség (író, képzőművész, színész, zeneszerző, politikus) ösz-

seszen százöt halotti, illetve élőmaszkját őrzik. Ezeknek jegyzékét itt – helyszűke miatt – nem tudjuk közzétenni. Számítalan maszk magántulajdonban van ma is, így például az alábbi

személyeké: Pilinszky János, Koffán Károly, Kondor Béla, Nagy Etel, Szentkuthy Miklós, Nagy László, Szabó Lőrinc, Mikes Lajos, Tamási Áron.

1. Cs. Szabó László: A MASZK. In: KÉT PART. Révai, 1946. 90–92. o.
2. Kosztolányi Dezső: HALOTTI MASZK. (1928. nov. 7.) In: *Nyugat*, 1928. II. 639. o.
3. Schöpflin Aladár: HALOTTI MASZKOK. In: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE A XX. SZÁZADBAN. Grill, 1937. 170. o.
4. Horváth Márton: BABITS HALOTTI MASZKJA. In: *Szabad Nép*, 1945. máj. 31. 54. sz. 5. o.
5. Kunt Ernő: A HALÁL TÜKRÉBEN. Magvető, 1981. 57., 62. o.
6. Zolnay Vilmos: A MŰVÉSZETEK EREDETE. Magvető, 1983. 529. o.
7. E. H. Gombrich: MŰVÉSZET ÉS ILLÚZIÓ. Gondolat, 1972. 107. o.
8. PAULYS REAL-ENCYCLOPÉDIE DER CLASSISCHEN ALTERTUMSWISSENSCHAFT H–I. Stuttgart, 1916. 1097–1104. o.
9. Tacitus: ANNALES. Tac. Ő. M. II. köt. Helikon, 1970. 112. o.
10. Tacitus: i. m. 154. o.
11. Plinius: i. m. XXXV. fejezet. 4, 6, 8, 153. bekezdés.
12. Plinius: i. m. 153. bekezdés.
13. André Chastel: MASZK, MASKARADÉ, MAS-CARONE. In: FABULÁK, FORMÁK, FIGURÁK. Gondolat, 1984. 117. o.
14. Garas Klára: MAGYARORSZÁGI FESTÉSZET A XVII. SZ.-BAN. Akadémiai, 1953. 73. o. Ugyancsak Garas Kláránál olvashatjuk a következő – témánk szempontjából megtévesztő – utalást is: „1601-ben [sic!] a cretai Niccolo Greco, Kolozsvárt élő görög festő Malaspina bíboros megbízásából a meggyilkolt Báthori Endre halotti maszkja után fest arcképet. A képet, amelyről metszet is készült, Malaspina a pápának küldi el.” (I. m. uo.) Báthori András bíborost – akinek javára Báthori Zsigmond 1599 márciusában lemond a fejedelmi trónról – 1599. november 3-án a Vitéz Mihály serege elől való menekülés közben székekkel gyilkolják meg, levágják fejét, s elviszik Vitéz vajda táborába. A halott feje, arca, azaz maszkja alapján készít skiccet s erről festményt Niccolo. Garas Klára kötetének jegyzeteiben már helyesen említi az 1599. dátumot. Az itt megjelölt (i. m. 138. o.) források s további történeti munkák (pl. Bethlen Far-
- kas: HISTORIA DE REBUS TRANSYLVANICIS IV. 461–462. o.) adatai alapján nyilvánvaló, hogy – sajnos – 1599-ben nem készült halotti maszk Báthori Andrásról.
15. Ma két példánya lelhető fel: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára, ltsz. 84.228.1. és 2. Kazinczy Múzeum, Széphalom, ltsz. 56.20.
16. J. J. Winckelmann: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. Helikon, 1978. 8. o.
17. L. Csatkai Endre: KAZINCZY ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK. DOKTORI ÉRTEKEZÉS (1925). MTA Műv. tört. Kut. csop., 1983. 51. o. Kazinczy képzőművészeti, építészeti érdeklődéséről, ismereteiről, ízléséről és határozott, igen szubjektív esztétikai nézeteiről legtöbbet ebből a témát részletesen feldolgozó munkából tudhatunk meg. A Kazinczy-ábrázolásokat is felsorakoztató jelentős dokumentumanyagban maszkra vonatkozó utalás sajnos nem szerepel.
18. ÁRNYÉKRAJZOLATOK. Rajzolta Kazinczy Ferenc maga kezével. Könyvbarátok Szöv. k., Királyi Egyetemi Nyomda, 1928. A huszonhat rajz között található profilkép többek között önmagáról, feleségéről, gyermekeiről, apósáról, valamint Kölcsey Ferencről, báró Wesselényi Miklósról, Radvánszky Terézről, Gyulay Ferencnéről stb.
19. Lásd erre vonatkozólag Cserey Farkassal és Nagy Gáborral folytatott 1805-ös levelezését a hírhedt Csokonai-siremlék kapcsán. KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE I–XXII. 1890–1927. Kiadta Váczy J. III. köt. 751., 769., 803., 821., 824. o.
20. KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE I. 422. o.
21. „De a »Plastica« Műveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés kívántatik” – írja Kazinczy Ferenczy István Csokonai-szobrának kapcsán kifejtve esztétikai nézeteit. Lásd KAZINCZY LEVELEZÉSE XVIII. 236. o.
22. KAZINCZY LEVELEZÉSE XIV. 268. o.
23. Kazinczy: ERDÉLYI LEVELEK. Aigner Lajos, 1880. 86. o.
24. Biró József: ERDÉLYI MŰVÉSZETE. Singer és Wolfner (1941). 152. o.
25. Biró József: ERDÉLYI KASTÉLYOK. Új Idők, 1943. 92. o.
26. Csatkai: i. m. 124. o.
27. A tizenkét tétel a következő: 1878. 58. 1–12.: ezüstserleg, K. szabadkőműves-köténye, -kesztyűje, -jelvénye, K. üveggalamárisa, por-

celántányérja, üvegpohara, zsinór fogsági mentéjéről, K. maszkja, K. hajtincse, ruhadarab Török Sophie menyasszonyi ruhájából és az utolsó tétel: veres színű nyakba való szalag „Báróczi 1803” felirattal.

28. In: *Akadémiai Értesítő* 16. köt. 551. o.

29. Baráth Ferenc: ITT ÉLT A SZENT ÖREG. In: *Fiatalkok*, 1941. április. 2. o.

30. KAZINCZY LEVELEZÉSE XXI. 411. o.

31. KAZINCZY LEVELEZÉSE XXI. 413. o.

32. Toldy Ferenc: KISFALUDY KÁROLY ÉLETE. Buda, 1832. 55. o.

33. Barabás Miklós: KISFALUDY KÁROLY HALÁLOS ÁGYÁN. (Acélmetszet, Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára, ltsz. 60.993.1.) Kisfaludy Károly festői működésére nézve lásd Vayerné Zibolen Ágnes átfogó munkáját: KISFALUDY KÁROLY. Akadémiai, 1973.

34. Lásd Cs. Lengyel Beatrix: AZ ORSZÁGGYŰLÉSI MÚZEUM (1923–1949). In: *Folia Historica* 14. MNM, 1989.

35. *Vasárnapi Újság*, 1894. 41. évf. 12. sz. 197–198. o.

36. *Vasárnapi Újság*, 1904. 51. évf. 20. sz. 338. és 19. sz. 325. o.

37. Lakner Judit: HALÁL A SZÁZADFORDULÓN.

MTA Történettudományi Intézet, 1993. 32–33. o.

38. Mikszáth temetésére vonatkozólag lásd *Vasárnapi Újság*, 1910. 23. sz.

39. Dr. J. B. (Jaulus Borbála): KAFFKA MARGIT UTOLSÓ NAPJAI. In: *Válasz*, 1949. jan. 1.

40. W. Somogyi Ágnes: KÉPZŐMŰVÉSZEK ADY HALOTTAS ÁGYÁNÁL. In: TEGNAPOK ÉS HOLNAPOK ÁRJÁN. TANULMÁNYOK ADYRÓL. Népművelési és Propaganda Kiadó–PIM, 1977.

41. Gellért Oszkár: KORTÁRSAIM. Művelt Nép, 1954. 283. o.

42. „A Villám utcában, a Tisztviselőtelepen volt a műtermem, de azt a harcok minden szobrommal együtt összegázolták, s most ez a hónapos szoba minden vagyonom” – olvashatjuk a Pátzay Pállal készített riportban. Molnár Aurél: EGY ÓRA PÁTZAY PÁLNAÁL. In: *Új Magyarország*, 1945. júl. 13. 11. o.

43. Pátzay Pál: BABITS ARCA. In: *Magyarok*, 1946. dec. II. évf. 12. sz. 740–741. o.

44. Illyés Gyula: 1941. AUGUSZTUS 4. In: IRÁNYTŰVEL I. Szépirodalmi, 1975. 166. o.

45. Melocco Miklós: A HALOTTI MASZK. *Művészet*, 1973. 3. 23–24. o.

Fischer Mária

MÁJUSI HARMATON

Májusi harmaton ázott füveket tapogat
számtalan ujjal a nap. Harsog a zöld legelő.
Messzire látok. Súlyát a világ felemelt
fejvel bírja el, és játszanak ünnepein
vadnyulak, őzek, füttyökkel sárgarigók.
Olykor az ember is átlép mély zavarán,
ösztönösen; maga sem tudja, miért menekül
hajnali földeken ártatlanul, égi reményt
sejtve csupán idekinn, vagy szabadabb levegőt.
Megtethek, hogy már hátra se nézek, igaz –
megtethek magamért. Érzem a távlatokat.
Még szellő simogat, kéz simogat, falevél –
Visszatekingetek. Ámítanak árnyalakok,
lágý susogással a lelkek, vegytiszta erők.